

A BALKÁNI FOGADOTT SZŰZ – *BURRNESHA*, *VIRDŽINA* (*VIRDZSINA*), *TOBOLIJA*

HEKA László
egyetemi docens (SZTE ÁJTK)

1. Bevezetés

A Balkán hegyvidékén elterjedt ‘férfivá válási’ szokás egyedülálló az egész világon, ezért sokan kutatták e jelenséget, az utóbbi időben főként nők érdeklődnek a téma iránt.¹ A szüzességi fogadalmat tevő hajadon lányokra számos elnevezés maradt fent, a leggyakoribbak a *virdzsina* (albánul: *virgjinëshë*), a *tobelija* (a török *tövbe*, illetve az arab *tawba* vagyis fogadalom szóból), illetve az albánoknál a *burrnesha*.² A déli szlávok használták még az *ostajnica*, *zavjetovana djevojka* elnevezéseket is, melyek utalnak arra, hogy a lány szüzességi fogadalmat tett.

A Dinári-hegység magaslatain élő elszigetelt törzsek között nem tudott meggyökeresni az állami apparátus, az igazságszolgáltatás, a közigazgatás, ezért az ott lakók, kénytelenek voltak maguknak előteremteni a létszükségletüket, és maguk megoldani a problémáikat is. Emiatt szükséges volt betartani a saját törvényeiket, hagyományait, erkölcsi normáikat, melyek megszegése szigorú és általában megfélebbezhe-

¹ Az e témában publikáló kutatók közül eleinte a férfiak emelkedtek ki: Georg Hahn, osztrák konzul és albanológus (1867-ben), Domenico Pasi, olasz misszionárius (1880-ban), Spiridon Gopčević/Leo Brenner, osztrák kutató (1881-ben), Karl Steinmetz, német származású amerikai mérnök (1901-ben), Alexander Hilferding, német származású orosz nyelvész és paleontológus (1907-ben), Nopcsa Ferenc báró (Franz Nopcsa), magyar paleontológus és természettudós (1907-ben). Ezt követően a nők váltak a téma szakértőivé, élükön Mary Edith Durham angol újságíró-nővel és utazóval (1909-ben jelent meg a legismertebb publikációja), akit Marijana Gušić (1930, 1958, 1974-ben közölt írásai), Ljiljana Gavrilović (1983-ban), Jelka Vince Pallua (1997, 2001, 2007, 2014-ben), illetve Antonia Young (2000, 2007, 2009 stb.) követték. Ld. Jelka VINCE PALLUA: *Raznoliko lice virđžine, momak-djevojke, jedinstvene običajnopravne dosjetke*. [Zbornik radova 46. seminara Zagrebačke slavističke škole] Dubrovnik, 2017. 225.

² A nyelvészek szerint a helyes alak a *burrneshë* lenne, de mivel a szakirodalom inkább a *burrnesha* kifejezést alkalmazza, így mi is ehhez tartjuk magunkat.

tetlen büntetésekkel járt. A szokásjogot a *Kanuni i Lekë Dukagjinit* (a továbbiakban: KLD) nevű törvény foglalta össze, ez alapján rendezték be az életüket.³

A hegyvidéki törzsek olyan társadalmat képeztek, amelynek alapját a néhány nemzedék együttéléséből kialakuló, szinte önálló nagycsalád (*zadruga*) alkotta. Támasza a vérségi köteléket jelentő nemzetség, illetve a több nemzetséget magába ölelő zászlósközösség (*flamur, bratstvo*) volt.⁴ Ez a kötöttség olyan erős volt, hogy a kollektív érdekeket az egyéniek fölé emelték, tehát a törzs, a nemzetség, a család előnyt élveztek bármelyik egyénnel szemben. A szokásjog ugyan különbséget tett a férfiak és a nők között, de az ‘emberek’ (férfiak) egyenrangúak voltak. Férfi lett a fiú 15. életévének betöltésével, amikor a házközösség főnöke fegyverrel adományozta meg őt. Innentől kezdve köteles volt megvédeni magát, a családját, a törzsét, a közösséghez tartozó nőket, és a ‘házat’, valamint annak becsületét. Fegyverét nem veszíthette el, mert anélkül nem tudta megvédeni sem magát, sem a becsületét (*nderi*), amely a hegyvidékiek számára a vendéglátás (*mikpritja*), a helyes magatartás (*sjellja*) és a nemzetség/család iránti hűség (*fis*) mellett alapkötelesség. Ezek megsértése vérbosszúhoz vezethetett.

A patriarchális közösségek felszámolása Jugoszlávia és Albánia területén a *zadrugák* megszűntetésével kezdődött, majd a vérbosszú megfékezésével 1980 táján befejezettek tűnt. A hegyvidékiek társadalmi integrálásával a virdzsinák szerepe is megszűnni látszik. 2016-ban meghalt az utolsó montenegrói fogadott szűz, így mára a férfivá válás egyedül az albánoknál maradt meg Montenegró, Észak-Macedónia, Koszovó és Észak-Albánia területén.⁵

2. A férfi és a nő jogai a KLD szerint

Az albánok évszázadokon keresztül a *Kanuni i Lekë Dukagjinit* (KLD) nevű íratlan törvénykönyv szabályai alapján éltek és viselkedtek, rendezték a viszonyaikat, főként az észak-albániai hegyvidéken, a történelmi Mirdita tartományban, a koszovói Dukagjini síkságon és Shkodra környékén. Jóllehet a Kanuni elsősorban az albánokra vonatkozott, közismert, hogy szabályai a 20. század végéig érvényesültek a Dinári hegyvidéken élő szerb/montenegrói, észak-macedóniai vagy bolgár emberek között is.

³ E tanulmányban a horvát fordítást használtam. Ld. *Kanon Leke Dukađinija*. (posthumno djelo). Sakupio i kodificirao Štjefen Konstantin Đečovi. Fordítás, előszó és magyarázat: Halit TRNAVCI. Zagreb, Stvarnost, 1986.

⁴ SCHÜTZ István: Az albán szokásjog. Lekë Dukagjini zsinórmércéje. *Limes*, 2000/2–3., 2. kötet, 188.

⁵ Srđan Karanović szerb rendező Jugoszlávia felbomlásának évében (1991-ben) mutatta be a *Virđžina* nevű filmjét. Nemzetközi szinten ismerős Elvira DONES: *Sworn Virgin. And Other Stories*. London, 2014. című regénye, amely alapján 2015-ben olasz–albán nyelven készült Laura Bispuri rendezésében a *Sworn Virgin* (olaszul: *Vergine giurata*) film. Az amerikai kontinensen e témakörben 2017-ben Kristopher Dukes publikálta a *The Sworn Virgin* című regényét. Alice Ann Munro kanadai író, a 2013-as irodalmi Nobel-díj nyertese, 1994-ben a The New Yorkerben publikálta a *The Albanian Virgin* című novelláját (egy túsul ejtett angol nő történetét meséli el, aki szüzességi fogadalmat tesz, hogy elkerülje a kényszerű házasságot). A novella az *Open Secrets* című kötetében jelent meg. Végül megemlítendő Daphnee DENIS: *Sworn Virgins: Men by Choice in the Balkans* című fotóalbum (<https://slate.com/culture/2012/12/jill-peters-documenting-sworn-virgins-women-who-live-as-men-in-albania-photos.html>).

Az említett szokásjogi gyűjteményt írott formában először 1933-ban nyomtatták ki a ferencesek Shtjefën Gjeçovi albán ferences atya gyűjteménye (kézirata) alapján. Az atya ezt a többnyire Észak-Albániában összegyűjtött anyagot 1913-tól kezdte publikálni a *Hylli i Dritës* című Shkodër (Shkodra, Scuttari, Skadar) városban megjelenő folyóiratban. 1929-ben az atyát a szerb állam emberei megölték,⁶ s ezután a ferences társai egy kötetben megjelentették az említett művet *Kanun i Lekë Dukagjinit* cím alatt.⁷ A II. világháború során Koszovó és Albánia (vagyis az albánok legnagyobb része) olasz fennhatóság alá került, s 1941-ben olasz nyelven is megjelentették a törvénykönyvet mellékleteivel együtt.⁸

A fordítások eredményeként hol törvény, törvénykönyv, vagy csak kanuni, illetve szokásjogi gyűjtemény fogalmakat használunk. Ugyanis a kanuni a shari'a jogban a világi jogot jelenti, amelyet az uralkodók bocsátanak ki és csak egy adott területen érvényes. Azonban a KLD nem egy uralkodó alkotása, hanem valóban a törvény erejével bíró szokásjogi gyűjtemény. A 15. században keletkezett törvény 12 könyvből, 24 fejezetből, 159 cikkelyből és 1263 szakaszból áll.⁹

A balkáni családra jellemző volt a férj korlátlan hatalma a vagyon és a családtagok fölött. Arra törekedett, hogy a házközösség gazdasági és társadalmi helyzetét javítsa, és növelje vagyonát és munkaerejét. A nőtől elvárták, hogy gondoskodjon a férjéről, a családjáról és a gyermekek neveléséről. Elmondható, hogy a házasság és a család stabilitását elsősorban a nő tartotta fenn (és ma is így van), méghozzá javarészt azzal, hogy lemondott az egyenjogúságáról és saját akaratáról. Vagyis a patriarchális társadalmakban létfontosságú szerepet tölt be, mert ő az, aki továbbadja, miként viselkedjen a fiúgyermek és a lánya. Ezért valójában nagyrészt hozzájárul a hegyvidéki viszonyok fenntartásához. Az alábbiakban részletesebben kitérünk a férfiak és a nők jogállása közötti különbségekre.

2.1. A család

A tizenkét könyvből álló KLD második könyve a családról (a házközösségről) szól, amelyre a törvény a „ház” szót használja.¹⁰ A déli szlávoknál (montenegróiaknál) vi-

⁶ Hivatalosan a tettesek ismeretlenek maradtak, a helyi szerbek körében kereskedők. Ld. OWEN PEARSON: *Albania and King Zog: Independence, republic and monarchy 1908–1939*. [Albania In the Twentieth Century, 1] London–New York, Centre for Albanian Studies, 2004. 311.; ROBERT ELSIE: *A biographical dictionary of Albanian history*. London–New York, Tauris, 2013. 170.

⁷ *Kanun i Lekë Dukagjinit (vepër postume), përmbledhë e kodifikue prej Shtjefën Konstantin Gjeçovit*, me parathane t'At Gjergj Fishtës e biografi t'At Pashk Bardhit, Shkodër, 1933. Vö. GENÇ TRNAVCI: *The Albanian Customary Law and the Canon of Lekë Dukagjini. A Clash of Synergy with Modern Law*. Selected Works of Genç H. Trnavci. Expresso, 1–24. 2008. http://works.bepress.com/genç_trnavci/1

⁸ P. Stefano COST GJEÇOV: *Codice di Lek Dukagjini ossia diritto consuetudinario delle Montagne d'Albania*. Tradotto dal P. Paolo Dodaj a cura P. Giorgio Fishta e Giuseppe Schiro. Introduzione di Federico Patetta. Roma 1941.

⁹ Ld. bővebben: HEKA László: *Vérbosszú a Kanuni i Lekë Dukagjinit szerint. Jogelméleti Szemle*, 2020/4. 43–63. http://jesz.ajk.elte.hu/2020_4.pdf.

¹⁰ A törvény részletes bemutatását és jogi értelmezését ld. HEKA László: *A szláv népek joga*. [Pólay Elemér Alapítvány Tansegédletei] Szeged, 2006. 319–367.; HEKA László: *A Balkán országainak intézmény- és jogrendszer*. [Pólay Elemér Alapítvány Tansegédletei] Szeged, 2013. 88–120.

szont a „zadruga” fogalmat alkalmazzák általánosan, a „ház” kifejezést pedig csak akkor, ha explicite a KLD-re utal.

Több család alkotta a testvérséget, ezekből lettek a nemzetségek, azokból a törzsek, a törzsekből a *bajrakok*, ez utóbbiak pedig együtt alkották a nemzetet. A 19. századi balkáni társadalomban egy családot (házközösséget, *zadrugát*) alkottak a szülők a családos fiaikkal, azok feleségeivel és gyermekeivel, valamint a még hajadon lányaikkal együtt élve, egy közös otthonban és közös gazdaságban dolgozva. Ha népesebbé vált a család, akkor tagjai több házban élhettek, de közöttük a patriarchális rend megmaradt. Az ilyen házközösségben az elsőszülött fiú jogosult volt saját házat építeni többnyire a családi ház mellett vagy a közelében, amíg a legfiatalabb fiúnak otthon kellett maradnia a szülőkkel. Ugyanis ő örökölte a családi házat, és gondoznia kellett az idős szülőket. Eltér ettől a mintától a görög szokásjog, mely szerint a fiatal házaspár az esküvő után a menyasszony hozományát képező saját házba költözött.¹¹ A KLD a családot a társadalom legfontosabb elemeként tünteti fel. A törvénysszöveg ‘ház’ kifejezést alkalmazza és alatta egy háztető alatt azonos háztartásban élő személyek közösségét érti (18. §). A ‘ház’ szavazatra volt jogosult a falugyűléseken, részesülhetett a falu bírságaiból, bárkit védnökség alá vehetett, illetve vezethette a falubelieket ‘*fáklyával és fejszével*’ a törzsbeli lakos elleni szankció végrehajtásánál (ha az ítélet az épület meggyújtása volt). A ‘ház’ nevében a család által okozott minden kárért a ház feje (*pater familias*) felelt, akinek jogai és kötelezettségei voltak. Ő általában a legidősebb férfitag vagy a legidősebb fiútestvér volt, de néha a házközösség férfi tagjai a gyűlésükön megválasztották a házigazdát, aki a legokosabb, legbölcsebb, illetve leginkább törődő családtag volt. Ahogy megválasztották, úgy le is válhatták, ha nem ténykedett a nagycsalád javára, vagy ha elszegényesedés felé vezette a házat. A családfő teljesítette a ház kötelezettségeit, gondoskodott a család tagjairól, azok öltözködéséről és ellátásáról, valamint arról, hogy ne okozzanak kárt. Minden megváltható gyilkosság után kifizette az ezért járó pénzbüntetést, felügyelte a mezőgazdasági munkákat és az állatok tenyésztését, ügyelt a ház fenntartására és fejlődésére, a felnőtté vált fiúknak fegyvert vásárolt. Igazságosnak kellett lennie minden háztaggal szemben, és megbüntethette a családtagokat akár a családból való kizárással is (21. §). A felnőtt férfi családtagoknak teljesíteniük kellett a házigazda minden utasítását, így háborúba is a családfő által kijelölt férfi volt köteles beállni. Kezességet csak a fegyverük értékéig vállalhattak (mert az a magántulajdonuk volt), minden más esetben kellett a ház fejének hozzájárulása (24. és 25. §).

A KLD erősen megkülönböztette a férfiak és a nők jogait és kötelezéseit. A nő kevés joggal rendelkezett, ő elsősorban feleség és anya, illetve munkaerő volt. ‘Ideális’ feleségnek tartották az erős, nagytermetű asszonyt, aki cipelte a vizet vagy más terhet, szükség esetén pedig fegyvert is tudott használni. A déli szlávoknál (szerbek, bolgárok, macedónok, montenegróiak, bosnyákok) a menyasszony kiválasztását jelentősen befolyásolta a lány szorgalma, engedelmessége, vallása és vagyoni helyzete.

¹¹ Kristina POPOVA – Petar VODENIČAROV – Snežana DIMITROVA: *Nők, férfiak a múltban. 19. és 20. század.* [Nemzetközi Balkanisztikai Tanulmányok Szemináriuma] Blagoevgrad, Dél-nyugati Egyetem, 2002. 9–10.

A nők között is létezett hierarchikus felépítés. Házasságkötésnél a menyasszony elhagyta a saját családját és férjének házközösségi tagja lett. Mint menyecske köteles volt mindenkinek szót fogadni, gyermekes anyukaként már megszerzett bizonyos jogokat, nagymama korára pedig akár egyfajta *matriarchátust* is létrehozhatott.¹² A nők között a vezető szerepet a 'ház asszonya' töltötte be, aki rendelkezett a házban tartott minden tárgy felett. Kölcsönbe adhatott és kérhetett, megparancsolhatta a ház nőtagjainak, hogy vizet, fát hordjanak, elvigyék a mezőn dolgozó munkásoknak az ebédet, öntözzenek, szemetet gyűjtsenek, arassanak, kapáljanak, vagy gyomláljanak (22. §). A *mater familias* kötelességei között szerepel az ebéd és vacsora elkészítése, az asztal terítése és az étel szétoztása, továbbá ügyelt, hogy a tejtermékek ne menjenek tönkre. A férfiak dolgaiba nem szólhatott bele, a ház urának hozzájárulása nélkül pedig semmit nem adhatott el, nem vásárolhatott, vagy cserélhetett el (23. §). A 'családanyának' a *pater familias*hoz hasonlóan igazságosnak kellett lennie a háztartásbeliek és a gyerekek közötti vitában. Amíg a nők dolgoztak, a ház asszonya vigyázott a házközösségben élők gyermekeire. A kiváltságai közé tartozott az is, hogy nem gyúrta a tésztát, nem hordta a vizet, a fát, a szemetet, nem öntözött, aratott, kapált és nem gyomlált. Viszont leválthatták e pozícióból, ha meglopta őket, vagy titokban valamit eladott (akár csak egy tojást is), illetve, ha a családi vitában a saját gyerekeinek az oldalára húzott a többi gyerekekkel szemben. Nagyon jól jellemzi a nők jogi helyzetét a 25. § (8.) bek., amely előírta: „A nők kötelesek végezni a házimunkájukat, és ha szabad idejük marad, akkor a kézimunkájukkal foglalkozhatnak.”

A vérbosszú elterjedésével a férfiak kénytelenek voltak rejtőzködni. Ezért megváltozott a társadalmi rend, a férfi és a női 'munkák' közötti megoszlás, így a nők felvállalták a 'férfi munkákat' is, sőt idővel már csak ők dolgoztak, őrizték a nyájat, művelték a földet, nevelték a gyerekeket, végezték a házimunkát és vitték az élelmet a férfiaknak. A hegyvidékieknél kialakult az a 'rend', mely szerint a férfi dolga volt jól megtanulni a fegyverforgatást, s ezen kívül szinte semmilyen más feladata nem volt a háztartásban.

2.2. A házasság

A KLD harmadik könyve a házasság intézményét szabályozza, mint az egyetlen megengedett és egyben javasolt együttélési köteléket. A kanuni explicité tiltja a leányrablást és a próbaházasságot.¹³ Az elrabort vagy megszökött lány házassága törvénytelen volt, ezért nem volt semmilyen joga a 'férje' házában, a férfit pedig megbüntették vagy azáltal, hogy felgyújtották a házát, és a földje parlagon maradt, vagy kizavarták a településről, és addig nem térhetett vissza, amíg nem küldte el az élettársát. Az ilyen kapcsolatból származó gyermekek törvényteleneknek számítottak és nem örökölhettek.

¹² Vidak VUJAČIĆ: *Crnogorska tradicionalna porodica i položaj žene u njoj (pitanje konteksta Opšteg i movinskog zakonika)*. Stogodišnjica Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru. 19, CANU. Podgorica, 1989. 211–235.

¹³ A törvénykönyv előírta, hogy az asszonyszöktetésben vagy gyilkosságban közreműködőnek 500 garas bírságot kellett a falunak fizetnie, továbbá hozzáfűzte, hogy 'vérrel tartozott' (767. §).

A házasságkötés két részből állt: az eljegyzésből és az esküvőből. A leánykérésnek kiemelkedő szerepe jutott a frigynél, mert anélkül a házasság nem volt törvényes (40. §). A szülők aktívan vettek részt a házastárs kiválasztásában és a házasság megkötésében, főként annak anyagi részének tisztázásában. A muszlimoknál (habár a KLD eredetileg a katolikus vallásúakra vonatkozott, ma az albánok többsége az iszlám követője) a házasság kötelező eleme a *mahr*, vagyis a vőlegény részéről fizetett pénzösszeg vagy átadott érték, amely a nő egzisztenciáját biztosítja arra az esetre, ha férje meghal vagy elbocsátja.¹⁴ A gyám (a muszlimoknál *vali* a neve) számára a feleség kiválasztásához az elsődleges szempontok a család és a törzs hírneve, a gazdagság és a szüzesség voltak. A házasságot ma is igen fiatalon kötik meg, s a frigy számukra az életük végéig tartó kötelék, mert a hagyomány úgy tartja, hogy minden házasságnak megvan a 'maga boldogsága', melyet el kell fogadni. A leányok nem szólhattak bele a házasságkötésbe (a fiúk sem, amíg éltek a szüleik), és nem választhatták ki maguknak a férjet, hanem ahhoz kellett hozzámenniük, akivel eljegyezték. A fiúnak viszont jogában állt megválasztani a leánykérőt, és beleszólni az eljegyzésébe. Azonban az esküvői gyűrű, a ruha, a lábbeli, mint a házasságkötés fontos kellékei, a gyám (általában az apa) hatáskörébe tartoztak (30. és 31. §). Mert a házasságban a férjnek kellett felesége számára biztosítani a ruhát, a lábbelit, továbbá megvédeni a becsületét, ügyelni, hogy felesége egyik szükségletére se panaszkodjon (32. §). A törvény a feleség számára csak egy jogot biztosított: a férjtől követelhetette a fenntartást, a ruházatot és a lábbelit (34. §). Ugyanakkor számos kötelességgel terhelte meg az asszonyt: óvnia kellett férjének a becsületét, őszintén szolgálni őt, elfogadni az alárendeltségét az 'urával' szemben, teljesíteni a házassági kötelességeket, becsületesen nevelni a gyerekeket, megvarrni a ruhákat és lábbeliket. Mindemellett nem avatkozhatott bele a gyermekei eljegyzésébe (33. §).

A megözvegyült férfi (ha már nem éltek a szülei) önállóan dönthetett arról, akar-e újból megnősülni és kivel, az özvegyasszonynak szintén joga volt bejelenteni, hogy férjhez megy és azt is, hogy kihez. Az özvegyek ritkán éltek ezzel a joggal, főként a férfiak nem, akik inkább özvegyek maradtak, minthogy maguk kérjék meg a kiválasztott nő kezét.

Megjegyzendő, hogy a nő becsületének megkérdőjelezése vérbosszúhoz vezethetett, amelyben az édesapja és a férje, illetve az egész család mindkét oldalról érintettek lehettek, ezért írja le a KLD részletesen az eljegyzés és a házasságkötés minden lépését. A menyasszony kiválasztásánál ügyeltek arra, hogy az ara inkább ne legyen helyi illetékességű, hanem távolabbi vidékről jöjjön. Ezt azzal magyarázták, hogy a helyi lányt mindenki ismeri, lehet, hogy valamelyik férfinak ígéretet tett, vagy előfordulhat a féltékenység, pletyka esete is. Mindezek vérbosszúhoz vezethettek, ezért inkább olyan menyasszonyt kerestek, akiről a településen keveset tudtak.

Az eljegyzésnél a leánykérő átadta az ara édesapjának az eljegyzési gyűrűt és a pénzösszeget (tíz garas). Ettől kezdve a lány a vőlegényhez 'tartozik', tehát, ha megszegné az adott szót, akkor a szülei (valójában az édesapa és a férfi rokonai) vérrel tartoznak a vőlegény házának.

¹⁴ Az iszlám (shari'a) jog szerinti házasságról ld. HEKA László: *Vallási jogrendszerek*. [Pólay Elemér Alapítvány Tansegédletei] Szeged, 2012. 299-305.

Az eljegyzési gyűrűt nem lehetett sem elcserélni, sem visszaadni addig, amíg az eljegyző férfi élt. A vőlegény megölhette az általa eljegyzett nőt, ha az megszökött előle. A lány egyetlen esetben utasíthatta vissza a férfi házassági ajánlatát, mégpedig, ha szüzességi fogadalmat tett, így virdzsina lett (43. §).¹⁵ Házassági ajánlat visszautasításához szükséges volt, hogy döntésében a szülei is támogassák, akiknek vissza kellett adni a vőlegény házának minden tőlük kapott tárgyat. Ez alól csak az eljegyzési gyűrű és a lányhoz küldött 10 garas képezett kivételt. Azokat a leány ládájában tárolták a vőlegény haláláig, hogy emlékeztessen mindenkit (a fiút, a lányt és a szüleit) arra, hogy ne tapossák el az adott szót és a becsületet. A lány tehát elkötelezettnek számított a férfi haláláig, vagyis akkor is 'lekötött' maradt, ha a vőlegény más nőt vett el feleségül, de nem adott feloldást e kötelék alól. Csakis a férfi szüntethette meg ezt a köteléket. Ekkor a nő férjhez mehetett, mert az 'eljegyzési gyűrű elveszettnek' számított. (43. §. 7. bek.). Szintén a férfi a jegygyűrű átadása után meggondolhatta magát, és elhagyhatta az eljegyzett nőt, aki viszont megtarthatta a gyűrűt, és az érte fizetett pénzösszeget. Ilyenkor értesítette az ara szüleit, és felszabadította őket az addigi köteléktől, azaz a lány szabadon férjhez mehetett más férfihoz (42. §). A montenegróiaknál viszont a menyasszony 'elbocsátása' nagy szégyent jelentett és olyan sértést, amelyért a lány családjá vérbosszút állhatott.

Az eljegyzés után kerülhetett csak sor a házasságkötésre. Az esküvőt az erre kijelölt napon akkor is megtartották, ha a menyasszony megbetegedett, vagy a szűk családon belül haláleset történt. A 44. § szerint akkor is 'elviszik a menyasszonyt a vőlegény hazába, ha tudják, hogy haldoklik, szükség esetén magukkal vonszolják'. Ott került sor a feleségért járó pénzösszeg átadására. Annak összege változott az idők során a kezdeti 50 garastól (később 100, 200, 400 garas volt) egészen 1500 garasig, általában a nő „vérenek” az árát jelölték meg vele. Összehasonlításként megjegyzem, hogy a KLD a 484. §-ben részletezte az albánok legfontosabb 'árucikkeinek' értékét. Az öszvér (1000-1500 garas volt az ára), illetve az ezüsttel díszített pisztoly (az ára 1000 garas volt) képezték a legfontosabb szükségleteket, majd az igavonó ló (590), a ház és a rézből készült kazán (500-500), az igavonó marha (400), a tehén és a szamár (300-300), a bika (200 garas) stb. következtek.

Az esküvői szertartás után éjfélkor a friss házastársak elvonultak elhálni a házasságot. Ez idő alatt a férj és a feleség rokonsága felfegyverkezve várt a ház előtt, amíg a vőlegény és menyasszony családjából egy-egy idősebb női hozzátartozó nem mutatta meg nekik a véres lepedőt. Az a nő szüzességéről tanúskodott, a házasság megkötése rendben lezajlott, a két 'ház' vérrokonságba került és örömmükben a levegőbe lövöldöztek. Ellenkező esetben, ha a szüzességről nem volt bizonyíték, akkor a vőlegény édesapja becsapottnak érezte magát (a muszlimoknál a *mahr* összegét meghatározza az a tény, hogy a lány szűz-e) és fegyverét a menyasszony édesapjára szegezhetette. Így a rokonsági kötelék keletkezése helyett vérontásra és vérbosszúra kerülhetett sor.

¹⁵ Marijana Gušić: *Pravni položaj ostajnice – virđineše u stočarskom društvu regije dinarida, Odredbe pozitivnog zakonodavstva i običajnog prava o sezonskim kretanjima stočara u jugoistočnoj Evropi kroz vekove*. Beograd, 1976.; Mirko BARIJAKTAREVIĆ: *Prilog proučavanju tobelijia (zavetovanih devojaka). Zbornik Filozofskog fakulteta*, knj. I, Beograd, 1948.

Az esküvőt követően a lány apja nem törődött többé feleséggé vált gyermekével, hanem ettől kezdve a férje és annak a családja gondoskodott házának új tagjáról.

2.3. A házastársak jogai és kötelességei

A törvényes házasságban a feleség és a gyerekek a férj teljhatalma alatt álltak. Az erről szóló 58. és 59. § rendelkezései brutálisnak hangzanak. A férj jogosult volt tanáccsal ellátni a feleségét, illetve megrovásban részesíteni, valamint megverni és megkötözni, ha nem teljesíti a parancsait (58. §). Viszont nem törhetett az életére, de a fiait vagy lányait megölhette, és akkor úgy tekintettek rá, mintha saját magát ölte volna meg, vagyis ez esetben nem történt vérbosszú (59. §). Az apa bármilyen munkára küldhette a fiát (aki köteles volt engedelmességet neki), jogosult volt az ilyen munkából származó jövedelemre és minden egyéb haszonra, amit a fiú szerzett. Ha a fia nem fogadott neki szót, akkor elzavarhatta őt a házból és kizárhatta az öröklés törvényes rendjéből, habár édesapja halála után a fiú mégis jogosult volt az örökségre (59. §). Az apának fiai javára kellett ténykedni, ahogy a becsületüket, úgy a vagyonukat illetően is. Amennyiben fiú utódai voltak, akkor nem hagyhatott végrendeletet maga után, és azonos részt kellett hagynia a fiainak az örökségben (60. §). A feleség nem örökölt.

A törvény tárgyalja azt is, mi történik, ha a vőlegény meghal. Ha ez megtörtént, mielőtt 'éjszakáztak' volna, a menyasszony 'házának' járt az eljegyzésnél kapott gyűrű és a tíz garas, az összes többi pénzt vissza kellett adni a vőlegény szüleinek. Abban az esetben, ha az első közös éjszaka után vagy a házasságkötés első évében halt meg a férj, a menyasszony édesapja visszaadta a férj szüleinek a kapott pénz felét. Ha a férj két évvel a házasságkötés után halt meg, a menyasszony apja a pénz kétharmadát tarthatta meg, az egyharmadát visszaszolgáltatta a vőlegény szüleinek. Azonban megváltozott a helyzet, ha a fiatal feleség gyermeket szült, mert akkor az édesapjának nem volt már semmilyen kötelessége a vőlegény szüleivel szemben (56. §). Megszűnt ez a kötelesség a házasság harmadik évének elteltével is, mert 'a lány addig szolgált' férje házában.

Amennyiben a menyasszony gyermektelenül halt meg házasságának harmadik évében, a szülei jogosultak voltak hazahozni a ruhadarabjait és az ezüst ékszereit. Ha a feleség gyermeket szült, majd meghalt, akkor a szülei csak az ezüst ékszereket vihették haza, az összes többi tárgy a férj házában maradt (57. §).

Az elhunyt nőt a férfiak nem siratták hangosan, de a fiú az édesanyját, illetve a fivér a húgát vagy a nővérét megsirathatta (1239. §). Háromszor kellett siratni a férfit, kilencszer ismételve a '*Jaj nekem!*' felkiáltást. A nők is gyászoltak, de férfiatól eltérően, az arcukat nem karmolhatták (1236. §). A férfiak utáni gyász egy évig tartott, amíg az elhunyt gyerekeket nem gyászolták (1253. §).¹⁶

A szülei nem mondhattak le leánygyermekükről, kötelesek voltak felelősséget vállalni tetteiért, és kérhették az elkövető felelősségét, ha a lányukat bántalom érte. Ha lányuk megölte a férjét, akkor a 'vérért' az édesapja vagy a fiú testvére felelt, mert a vérbosszú a férfiak 'dolga'. Viszont azt a nőt, aki miatt a bátyja vérbosszú áldozata lett, Észak Albániában az édesapja vagy a ház ura halálra kövezte, Montenegróban pedig

¹⁶ SCHÜTZ i. m. 194.

megölte.¹⁷ A KLD nem engedélyezte, hogy a megölt férj testvére elégtételt vegyen a nőn, mert a 'nő vére nem azonos értékű a férfi vérével'. Ha más férfit ölt meg, akkor is a szülői 'háza' felelt a vérért és nem a férje vagy a fia. A férje a becsületéért felelt és azt védte meg. Ha tehát valaki megverte a feleségét vagyvérét kiontotta, illetve megölte, akkor a nő férje védte meg a becsületét, a sérülést és a vért pedig a nő szülei (61. § d. pont). Ha a férj testvérei verték meg a nőt, és a férje nem védte meg a becsületét, akkor ezt a nő szülei tették meg. Amennyiben a férj megverte a feleségét, akkor a szülők ezt nem torolhatták meg, kivéve, ha a veréstől vére folyt és azt elpanaszolta a szülőknek. Ha a fia ölte meg az édesanyját, akkor a vérbosszúra a szülei (a tettes nagyszülei) jogosultak. Végül az olyan esetben, ha édesanya a felbujtó (a házon belüli konfliktus okozója), a fia 'elzavarhatta' a házból csupán egy évre elegendő búzát biztosítva neki a megélhetésre (61. §).

A nő általi elkövetés bizonyos eseteiben a férje is felelt vérével. Valtazar (Baltazar) Bogišić neves jogtudós, aki a montenegrói fejedelem és kormány megbízásából – a polgári törvénykönyv megalkotása érdekében – az állami apparátust is bevonta a kutatásaiba, azt írta, hogy a crnagorácoknál nőket és gyermekeket nem volt szabad megölni, de megtörtént, hogy „gonosz emberek gyereket (12 évnél fiatalabbat – a szerző) is megöltek”.¹⁸

Kiemeli, hogy a montenegróiak a vérbosszúnál mindig ügyeltek arra, hogy az elkövetőnek minél nagyobb fájdalmat okozzanak. Ezért gyakran olyan személyen álltak bosszút, aki a legközelebb állt az elkövetőhöz. Ha a nő volt a tettes, és emiatt a férjnek kellett volna bosszút állni, de a másik család tudta, hogy az asszony nem kedveli a férjét, akkor semmiképpen sem a férj lett a bosszú célpontja.¹⁹

A KLD *A nő nem esik a vérbosszú alá* címmel külön cikkelyben azt taglalja, hogy egy nőn nem lehet vérbosszút állni, még akkor sem, ha gyilkosságot követ el (897. §). Viszont a házasságtörésnél tetten ért nő és szeretője megölése megbosszulatlanul maradt, de csak abban az esetben, ha a férj egy golyóval fosztotta meg őket az élettől (920, 923. §). Ilyenkor az asszony szülei ugyan nem állhattak vérbosszút, de ha arra gyanakodtak, hogy a lányukat valójában nem a házasságtörés alatt ölték meg, akkor kérhették, hogy az elkövető esküt tegyen (926. §). Ha az esküdtszék bűnösnek találta a gyilkost, akkor *'két vérrel tartozott'*, valamint bírsággal. Kettős emberölésnek számított az olyan eset is, ha a tettenérés során a házasságtörők közül az egyik elmenekült, majd a gyilkos utólag megölte. Az ilyen gyilkosság nem egy golyóval történt, ezért, vérbosszú alá esett (928. §). A hűtlennek bizonyult nők (asszonyok, özvegyasszonyok, lányok) az egész falura szégyent hoztak, büntetésük az élve elégetés volt. Velük együtt a tettestársukra is ez a büntetés várt. Ha annak kiléte ismeretlen volt, akkor a *'megszégyenített'* özvegyasszonyokat vagy lányokat két rakás lángoló fa fölé helyezték és

¹⁷ Christopher BOEHM: *Blood Revenge, The Enactment and Management of Conflict in Montenegro and Other Tribal Societies*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1984. 142.

¹⁸ Valtazar BOGIŠIĆ: *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*. [Knjiga 4. Unireks MB] Beograd – Podgorica, Unireks, 1999. 355.; Vö. Valtazar BOGIŠIĆ: *Pravni običaji u Slovena*. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1867.; Uő.: *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena*. Zagreb, 1874. Reprint: Beograd, 1999.

¹⁹ BOGIŠIĆ (1867) i. m. 355.

addig vallatták, amíg el nem árulták társukat. Ha ezt nem tették meg időben, megégtek a két tűz lángjában. Amennyiben a vallatás során kiderült a 'szégyent' okozó férfi neve, akkor ő is a nővel együtt halt meg (931. §). Ha a 'megszégyenített' nő vagy lány elmenekült a 'messzi világba', akkor őt a bajrak örökre 'elfelejtette' (929. §).

3. A nők és a becsület

A *Kanuni* nyolcadik könyve a becsületről szól. A törvénykönyv nem tett különbséget az emberek között, mondván: „Ez is lélek, az is lélek, és mindkettőt az Isten teremtette” (593. §). A becsület minden férfit megilletett, 'akit megfosztottak becsületétől, az halott-nak számított' (600. §). Az emberölés elkövetésén kívül a férfit becsületétől megfosztották még akkor, ha valaki hazugnak nevezte, leköpte, kezét emelt rá, ha meglökte, vagy megütötte, ha az adott szavát (*besa*) vagy vendégét megsértette, illetve, ha betörték a házába, istállójába, udvarába (601. §). Mivel a nőnek 'nem volt becsülete' (az a férjére vagy az apjára tartozott), ezért megerőszakolása, megverése vagy elrablása esetén a férj állt bosszút, a nő meggyilkolása esetén pedig az édesapja vagy fiútestvére. A nők megerőszakolása megbocsáthatatlan tett, amelyet csakis vérbosszúval lehetett kiegyenlíteni.

Közismert, hogy a hegyvidéki férfiak találkozásuk során a kézfogás és az üdvözlés mellett megkérdezték egymástól: 'Férfi vagy?' (*A je burrë?*), amely alatt azt értették, hogy a másik betartja-e föltétlenül az adott szavát (*besa*) és a vérbosszú előírásainak eleget tesz-e. Mert a férfi *besa* nélkül nem számított a társadalom teljes tagjának, és nem volt becsülete. A nő megbecstelenítése hatalmas sebet ütött a férfin, hiszen a tettel őt alázták meg. Az albánoknál a nemi erőszak ritkán fordult elő, és rendkívül aljas bűncselekménynek számított, így az emiatt megölt férfiért a tettes nem tartozott sem vérbosszúval, sem bírsággal. A nők megerőszakolása különösen a délszláv háborúkban kapott jelentős szerepet, amikor javarészt albán és bosnyák (tehát muszlim) nőket egyéni és tömeges megerőszakolás érte az erre a célra létrehozott fogolytáborokban is. Az ilyen bűncselekmény, más sérelmek mellett a balkániaknál, főként a muszlimoknál a legfontosabb kapocs, a család megsemmisítését eredményezte. A hegylakóknál a leány szüzessége a házassághoz nélkülözhetetlen 'kellék', ezért a megerőszakolt nő már nem lehet(ett) senkinek a felesége. Szégyent hozott a családjára és falura éppúgy, mint a megerőszakolt feleség. Ezért a megszégyenített család ilyen esetekben elhagyja a házát, faluját, gyakran az országot is.

A délszláv térségbeli jogászok között sokan az etnikai tisztogatás elemét vélik felfedezni a háború során elkövetett nemi erőszak mögött. Ezt az álláspontot képviselte a Nemzetközi Hágai Büntetőtörvényszék (*International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, ICTY*) a 2001-ben három boszniai szerb férfi ellen hozott ítéletében, majd 2005 decemberében egy boszniai horvát elleni ítéletben. Mindkét esetben a bosnyák nőekkel szemben elkövetett nemi erőszak volt a vád. Azaz a nemi erőszak a jövőben háborús bűnnek minősíthető, mint ezt megerősíti a nemzetközi bírókból is álló Bosznia-Hercegovina Bírósága a 2007. február 16-i ítéletében.²⁰

²⁰ Sud Bosne i Hercegovine, Odjel I za ratne zločine, Broj: X –KR -05/161 Sarajevo, 16. februar 2007. godine.

A koszovói és a boszniai nők megerőszakolását kutató Gordana Igrić (*Institute for War and Peace Reporting Balkans*) által közölt írásokból kitérünk, hogy a koszovói szerb paramilitáris szervezetek a megerőszakolást fegyverként alkalmazták azon koszovói családokkal szemben, akik támogatták az ÜCK (Koszovói Felszabadítási Hadsereg) nevű fegyveres csoportokat. Első példaként a koszovói Drenica környékén élő család tragédiájáról számolt be. Három szerb rendőr megerőszakolt egy 16 éves lányt néhány héttel az esküvője előtt. Az eljegyzett albán lányok hajukban egy kis lila masnit viselnek, tehát az elkövetők az áldozat kiválasztásánál az egész család szétrombolását tűzték ki célul. Ezt követően a leány szülei hírnököt küldtek a vőlegényhez kérve a jegyesség megszakítását, mivel a leányra és családjára 'szégyen esett'. Az adatközlő hozzátette azt is, hogy az esemény után a lányt bezárták egy szobába, amelyet élete végéig nem fog elhagyni.²¹ A *Kanuni* szerint a családja előtt megerőszakolt nőtől a közösség elvárta, hogy öngyilkos legyen, és ezzel lemossa a családján esett szégyenfoltot. Az öngyilkosnak a vére *'bosszú nélkül maradt'*, de az ilyen 'házat' nem bírságotlák meg külön, mert *'egy embert veszített és az ebéd költségei terhelték'* (958. és 959. §). Mivel azonban a keresztény vallás tiltja az öngyilkosságot, ezért a megszegyenített lány általában a ház egyik szobájában tölti le az életét. Sem ő, de valószínűleg a leánytestvérei sem mennek férjhez, mivel a „szégyen” rájuk is vonatkozik. Csak a fiútestvérei kereshettek maguknak feleséget a településről. Gordana Igrić egy másik esetről is beszámolt, mely szintén egy albán lánnyal történt, akit megerőszakoltak majd levágták a hosszú haját is, ami külön megszegyenítés, hiszen arról, hogy miként fésülködik egy lány, tudni lehet, hogy házas, jegyben jár-e, vagy hajadon. A megszegyenített család másnap elköltözött Montenegróba, hogy elkerülje a „szégyent”.²² Ami a házas nők megbecstelenítését illeti, a tragédia hasonló mértékű, és a családi kötelék felbomlásához vezet. Az ilyen asszonyok férjei általában külföldre emigrálnak, mert nem tudják elviselni az őket ért „szégyent”, illetve „elbocsátják” a feleségeiket a házukból, vagy esetleg az egész család kénytelen elköltözni a településről (akár városokból is). A női szolidaritás miatt számos esetről hallgatnak, még az anyósok is, hogy megmentsek a családokat. Ezért valószínűleg soha nem fog kiderülni, milyen mértéket öltött a koszovói megerőszakolási hullám.

4. Az albán és a montenegrói nők kivételes jogállása

A KLD két cikkben foglalkozik a nők jogaival. Azok előírják, hogy nő nem lehetett a vének tanácsának tagja, hírnök, fizetett feljelentő, eskütárs (az esküjét nem ismerték el), a falugyűlésen nem volt sem ülési, sem szavazati joga, nem örökölhettek sem a szülői háztól, sem férje családjától, nem érintette a vérbosszú, de közvetítőként szere-

²¹ Gordana IGRÍĆ: Momci sa haške liste. *Nin*, Beograd, 2382. sz., 1996. augusztus 23. <http://www.nin.co.rs/arhiva/2382/2382a.html>; Institute for War and Peace Reporting (IWPR) Balkans: Žrtve silovanja aa Kosova pate duplo. *Global Voices Balkans*. <https://iwpr.net/sr/global-voices/zrtve-silovanja-sa-kosovapate-duplo>

²² Erről bővebben ld. HEKA László: Vallási és politikai konfliktusok a délszláv térségben. *Kanun i Lekë Dukagjinit (Az albán szokásjog)*. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*. Tomus LXVII. Fasc. 10. 2005. 45–48.

pelhetett (1227. §). Emellett nem vásárolhatott földet, nem dohányozhatott, nem lovagolhatott, nem hordhatott órát, bizonyos munkahelyektől eltiltották, külsőség szempontjából pedig különbözött az öltözködése és a hajviselete a férfiakétól. Azonban, amikor a család férfi ága kihalt, akkor egy fiatalabb női családtag férfitvé válhatott. Ő volt a *virgine*, vagy ahogyan a törvény nevezi ‘a férfiként öltöző nő’, aki „*csupán abban különbözik a többi nőtől, hogy szabadon ülhet a férfiak között, ahol nincs sem szólási, sem szavazati joga*” (1228. §).

Ezt a jelenséget Mary Edith Durham írásai nyomán a 19. század végén és a 20. század elején megismerhette az egész kontinensünk. Leírásai alapján elmondható, hogy a korábbi szokás szerint a *burrneshavá* válási esküt tizenkét vén előtt kellett letenni. Azt megelőzően vagy a leánygyermek, vagy az édesapja, illetve néha az édesanyja döntötte el, hogy a lány ‘férfivá válik’. Az édesapa attól tarthatott, hogy fiú utód nélkül megszűnik a család neve, a „ház” főnök nélkül marad. A leánygyermek a „férfivá válás” melletti döntésben lehetőséget láthatott arra, hogy szabadon élhessen, és ne maradjon női alárendeltségben. Végül az édesanya motivációja az volt, hogy az otthonában maradhasson. Ugyanis férfi örökös nélkül a férje halála után, özvegyként vagy visszatért a szülői házközösségbe, vagy maradhatott a férje családjánál szolgálni, illetve újra férjhez mehetett. Ha azonban fia született (a férfitvé vált lánya által), akkor annak felnőtté válásával maradt az otthonában.

4.1. A „férfivá válás” mint jogintézmény előzményei és formái az albán és délszláv szokásjogban

A három használt fogalom közül leginkább az albán *burrnasha* fejezi ki az intézmény lényegét, a ‘férfivá válás’ tényét. A *burrë* szó embert (férfit) jelent, az *-eshë* vég pedig grammatikailag nőiessé teszi a kifejezést. Az elnevezés alatt egy bátor, bölcs, erős jellemű embert értenek, vagyis a férfiaknak tulajdonított vonásokkal rendelkező személyt, akinek nagy tisztelet és csodálat jár ki. Ezért is mondják róluk, hogy: ‘Ezek a nők nem sírnak’. A szerb–bosnyák–montenegrói–horvát *virđzšina* elnevezés arról tanúskodik, hogy a hajdon lány szüzességi fogadalmat tesz, a török *tobolija* elnevezés magára a fogadalomra (eskütelre) helyezi a hangsúlyt.

A kutatók véleménye eltér az intézmény eredetéről, keletkezéséről, illetve kialakulásának okairól. Egyesek az őskori harcias amazonokban keresik az elődjüket, más vélemény szerint az illír kor előtti szokásról lehet szó, amelyet átvett az albánok körében legendás Teuta királynő törzse.²³ Georg Buschan német etnológus a *virđzsinákat* az illírekhez köti, és azon a véleményen van, hogy ők önálló nők voltak, akik férfi kíséret nélkül jártak, szabadságnak örvendtek, és akár gyermekeik is lehettek.²⁴ E felfogás szerint a *toboliják* nem a patriarchátus gyümölcsei, hanem az illíreknél létező matriarchátusé.

²³ Arthur HABERLANDT: *Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde von Montenegro, Albanien und Serbien: Ergebnisse einer Forschungsreise in den von den k.u.k. Truppen besetzten gebieten. Sommer 1916*. Wien, Verein für österreichische Volkskunde, 1917. 131.; Jelka VINCE PALLUA: *Zagonetka virđzine. Etnološka i kulturnoantropološka studija*. Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2014. 121.

²⁴ Georg BUSCHAN: *Illustrierte Völkerkunde*. Teil II. Stuttgart, Strecker und Schröder, 1922–1926. 598.

Ezen a nyomon Milovan Gavazzi kiemeli, hogy a montenegrói nők a 'ház' gazdasági, földművelési és háztartási feladatai mellett a pásztor munkák jelentős részét is magukra vállalják, bizonyos esetekben pedig teljesen átveszik a férfi jogosítványait, beleértve a közjogi helyzetét is.²⁵ Az amazonokra és a matriarchátusra épülő elméletet viszont határozottan elutasította Mirko Barjaktarović.²⁶ Szerinte az intézmény gazdasági hátterű, vagyis a család és a közös vagyon fenntartása érdekében a fiatal nők átvették annak irányítását. A montenegróiak és az albánok törzsi értékrendjében ugyanis elvárták az egyénektől, hogy áldozatot tegyenek a közösségért.²⁷ A férfiak a család becsületének megóvása érdekében a vérbosszút vállalták (vagyis a retorzió következő lépéseként életüket feláldozták), a nők pedig a család érdekében lemondtak a saját család alapításáról. A *virdzsina* jellemét vizsgálva sokkal valószínűbbnek tűnik az a felvetés, mely szerint a férfivá válás a patriarchátus következménye. Azt, hogy nem kizárólag illír (albán, montenegrói) szokás, bizonyítja az előfordulása a törökök, a vlachok és a romák körében is. Jelka Vince-Paulla kutatása arról tanúskodik, hogy a Vajdaságban is előfordultak az ilyen esetek: „ha az édesapának nincs fiúgyermek” (Becse), „ha nincsen se fiú, se leánytestvére” (Újbecse), „ha egyke, akkor fiúnak hívják és férfimunkákat végez” (Kula), „ha az idős szüleiről senki más nem gondoskodhat, akkor ő az örökös, és a férfimunkát végző személy” (Kovačica).²⁸ Tehát hegyvidéki szokásról van szó, függetlenül a nemzeti és a vallási identitástól. Ezért logikusnak tűnik az a felvetés, mely szerint a *virdzsina* (*virgjiněshë*) – *burresha* intézmény újkori eredetű, azaz a törzsi szövetség polgári társadalommá való átalakulásának következménye. A Balkán hegyvidékén ez a folyamat a 18. század végén, illetve a 19. század elején kezdődött. A *virdzsinák* első feljegyzései az 1860-as években keletkeztek.²⁹ A férfivá válás fontossága a házközösség (*zadruga*) vagyoni, védelmi és szellemi jellegéből eredeztethető. Eredetileg a 'ház' a férfiak közössége volt, amely erősebb köteléket képezett, mint azon belül bármelyik hozzátartozó családé. Ezért, amennyiben egy családban nem született fiúgyermek, az nem jelentett gondot, mert a házközösségből több férfi rokon lépett a helyébe. Azonban amikor a szűkebb család (szülők és gyermekek) érzelmi köteléke előtérbe lépett a férfiak testvériségével szemben, akkor jelent meg a *virdzsina* (*burrnesh*) szerepe. Célja, hogy a lány megőrizze a család nevét, vagyonát, és hogy a családon ne 'uralkodjon' idegen férfi. A szüzességi eskü letétele nélkülözhetetlen elem volt, célja pedig annak elkerülése, hogy egy 'idegen vérű' gyermek születése ne vezessen a család és a vagyon eltűnéséhez. A szokásjog nem rendelkezett arról, mi történik, ha a családban nem születik fiúgyermek, ezért minden család önállóan döntött az ilyen esetekben.³⁰

²⁵ Milovan GAVAZZI: *Vrela i sudbine narodnih tradicija*. Zagreb, Liber, 1978. 124.

²⁶ Mirko BARJAKTAROVIĆ: Prilog proučavanju tobelija (zavetovanih devojaka). *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, 1948/1. 343–353.

²⁷ Mirko R. BARJAKTAROVIĆ: *Problem tobelija (virđžina) na Balkanskom poluostrvu*. Beograd, Etnografski muzej Beograd, 1966.

²⁸ VINCE PALLUA (2014) i. m. 35–43.

²⁹ Ekrem Çabej: *Život i običaji Arbanasa*, knjiga o Balkanu I. Beograd, 1936. 309.; Franz NOPCSA: *Das katholische Nordalbanien, eine Skizze*. Wien, Commission bei Gerold und Co., 1907. 30.

³⁰ Ivan POPOVIĆ: *Neki gentilni i njima srodni termini kod Crnogoraca i Arbanasa*. Sarajevo, Radovi Naučnog društva NR BiH, knj. II, 1954.

A 'férfivá válás' leggyakoribb esetei a férfi örökös, illetve a felnőtt férfiak hiánya (ez esetben a *virdzsina* ideiglenesen veszi át a családfő szerepét, amíg az öccse nem éri el a felnőtt kort), vagy a nem kívánt házasság elkerülése (ezzel a család férfi tagjait fenyegető vérbosszú elkerülése is), valamint a kívánt házasság elmaradása (pl. meghalt a szeretett férfi, vagy vérbosszú áldozata lett, illetve más nőt vett el feleségül).³¹

A koszovói albán lányok ilyen elhatározásra jutottak akkor is, ha a vőlegény édesapja egy év elteltével sem fizette meg a megállapodott pénzösszeget az eljegyzett lány édesapjának, vagy ezt nem tudta megtenni, mivel a vőlegény és a családja vérbosszúra lett kötelezve. A lány akár több évet is várhatott mielőtt döntést hozott és levette az újjáról az eljegyzési jeggyűrűt, leborotválta a haját, férfiruhát vett magára, és fölfegyverkezve férfi munkákat kezdett végezni.³²

Ljiljana Gavrilović szerb néprajzkutató kiemeli, hogy a szüzességi fogadalomtétel képezi a férfi jogositványok átvételnek lényegét. A fogadalom lehetett ideiglenes vagy egész életre szóló függetlenül az eskü típusától. Ez alapján megkülönböztethetők a *virdzsina* egyes típusai. Az első típusba sorolhatók azok a lányok, akik a felnőtt férfiak hiánya miatt *toboliják* lettek addig, amíg a *család valamelyik kiskorú férfi tagja fel nem nő*. Az ilyen fogadalmat a lány általában nem a nyilvánosság előtt tette meg, hanem elkezdett férfiruhába öltözni, rövidre vágta a haját és a közösséggel tudatta az új státusát. A fogadalom tartama alatt korlátozott jog- és cselekvőképességgel rendelkezett (részt vehetett a falugyűléseken, de szavazati jog nélkül). Később, amikor az öccse nagykorú lett, akár férjhez is mehetett, de ez ritkán fordult elő.³³ Ideiglenesen váltak *virdzsinává* azok a lányok is, akik *vérbosszú esetén* pótolták a család férfi tagjait. Mivel a férfiak nem hagyhatták el házaikat, ezért a *virdzsina* vette át a ház irányítását. Ha megszűnt a *gjakmarrja* (vérbosszú), akkor a lányt már nem kötötte a fogadalom és férjhez mehetett.

Visszavonhatatlan szüzességi fogadalmat tettek azok a lányok, akik a *számukra nem kívánatos* házasságot mondták le. Ha a vőlegény és a menyasszony szülei megállapodtak (akár már gyermekeik születésekor), akkor az ilyen házasság felmondása a nő részéről alapos okot szolgáltatott a vérbosszúra.³⁴ A *gjakmarrjat* csak abban az esetben lehetett elkerülni, ha a lány *burrnesha* lett. Ezt a fogadalmat a nyilvánosság előtt kellett letenni, és annak betartását életével garantálni. Ugyanis, ha később férjhez ment, akkor vétett az adott szó kimondására vonatkozó szabályok ellen, illetve ezzel a frigglyel a korábbi jegyesét sértett e meg, aki ezért jogosulttá vált a vérbosszúra.

A 20. század elején gyakori eset volt, hogy a *legfiatalabb lányt gyermekkorától óta 'fúznak' nevezték és akként nevelték*. Az elhatározást meghozhatta az édesapa, ritkán az

³¹ Johann Georg von HAHN: *Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar*. [Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, XV.] Wien, 1867. 31–33. Idézi: Aleksandra DJAJIC HORVÁTH: A tangle of multiple transgressions: The western gaze and the tobelija. (Balkan sworn-virgin-cross-dressers). In the 19th and 20th centuries. *Anthropology Matters Journal*, 2003/2. <http://www.anthropologymatters.com>

³² The Virgins. Albania's Sworn Virgins Who Pursue A True Man's Path. <https://www.youtube.com/watch?v=IDGCehwKBEU>

³³ Ljiljana GAVRILOVIĆ: Tobelije: zavet kao osnov sticanja pravne i poslovne sposobnosti. *Glasnik Etnografskog muzeja*, 1983/47. 67–79.

³⁴ Petar VLAHOVIĆ – Vojislav DANČETIĆ: Prilog proučavanju žena u krvnoj osveti. *Glasnik Etnografskog instituta Srbije*, IX–X. 1961.

édesanya, vagy maga a leánygyermek, akinek nem kellett a nyilvánosság előtt letenni az esküt, így a neve ismeretlen maradhatott a környék számára.

Nemcsak a hajadon lányok tehetnek szüzességi fogadalmat, hanem olykor előfordulhat az *elvált nők fogadalomtétele* is. Azok az érintett két család előtt (tehát nem az egész közösség előtt) ígéretet tettek, hogy más férfihez nem mennek férjhez. A nő csupán a haját vágta rövide, de nem változtatta meg a nevét, nem viselt férfiruhákat, inkább a nők között időzött, jóllehet joga volt eljárni férfitársaságba is. Azonban, ha megszegné az esküjét és mégis férjhez menne, akkor a másik család (a volt férjének a rokonai) jogosult a vérbosszúra.

A visszavonhatatlan szüzességi eskü letételével a *virdzsina* családfői jogokat kapott, férfiként kezelték, férfi nevet vehetett fel, ruházatával, hajviselésével jelezte, hogy férfi. Emellett fegyvert viselt, lovagolhatott, zenélhetett, énekelhetett, engedélyezték neki a dohányzást, az alkoholfogyasztást, a férfiak társaságában időzhetett és beszélgethetett. Jogosulttá vált a vérbosszúra, a háborúban édesapja vagy fivére helyett beállhatott katonának.³⁵ Azonban a fogadalom visszavonhatatlan volt, az adott szó megszegése halálos ítéletet jelentett.

Bő egy évszázad alatt a férfivá vált nők sikeresen vezették a házközösségeket, amivel kapcsolatosan némelyek megjegyezték, hogy a *virdzsina*, *tobolija* intézmény 'bizonyítja, hogy egy nő sikeres férfi lehet'.³⁶

4.2.A legismertebb *burrneshák*

Amíg a nyugati sajtóban ezeket a balkáni nőket nehéz sorsú, magukat a családért feláldozó, szálanomra méltó szűzként mutatták be, a valóság más volt. Elsőként a térségben hosszasan időző és a *virdzsinák* életét részletesen kutató Mary Edith Durham brit újságíró nő szembesült ezzel. Ő síkra szállt a *burrneshák* női egyenjogúságáért, ám az ottani férfiak nem elnyomott nőként, hanem büszke és felsőbbrendű férfiként kezelték még a férfiruhába öltözött kifinomult brit nőt is. Megjegyezte, hogy az albán *virdzsina*, akivel beszélgetni szándékozott, egyszerűen hátat fordított neki, és cigarettára gyűjtött a férfiakkal, igyekezve elnyerni a barátságukat. Montenegróban azonban a férfiak befogadták társaságukba, mert nadrágban járt és férfinak tartották. Miután velük étkezett, le akart ülni az asszonyok közé, de azok nem fogadták be társaságukba azt mondván, hogy ez nagy szégyen lenne számukra, amit nem engedhetnek meg maguknak.³⁷ Marijana Gušić 1929-ben Montenegróban igyekezett beszélgetésbe elegyedni az egyik *virdzsinával*, aki viszont nem állt vele szóba, csak az orvos-kutató férjével, Branimir Gušićcsal volt hajlandó beszélgetni.³⁸ Saját magukat többnek tartották a 'nőknél', akik vagyontalanok voltak, nem örökölhettek, nehéz fizikai munkákat végeztek, és a férfiaknak mindenben alárendeltek maradtak egész életükben. A *virdzsinák* pedig szabadon rendelkeztek az életükkel és a vagyonukkal, a férfiakkal szinte azonos társadalmi

³⁵ A montenegrói Kolašinban számoltak be ilyen esetről. Ld. VINCE PALLUA (2014) i. m. 35–43.

³⁶ <https://www.info-ks.net/clanak/45653/virdzine-u-albaniji-crnoj-gori-i-na-kosovu>

³⁷ Mary Edith DURHAM: *High Albania*. London, Virago Press, 1928. 293.

³⁸ VINCE PALLUA (2014) i. m. 17–18.

elismertségben részesültek, java részük abban a tudatban élt, hogy helyesen cselekedik, mivel segít a családjának, a rokonainak és a felebarátainak.³⁹

Megemlítünk néhány neves virdzsinát.

Az egyik legnagyobb albán hős, *Nora Kellmendi* a Montenegró és Albánia területén átívelő, többnyire katolikus lakosságú Malësia területéről származott. Születése előtt az édesapja fiúgyermekben reménykedett, aki segíti majd az oszmánok elleni harcokban. Amikor látta, hogy leánygyermek lett, akkor egy árvaházba vitte és otthagya. Azonban a lány nagynénje (az édesapja leánytestvére) magához vette és fiaként nevelte fel. Nora édesapja azt gondolván, hogy hűgának örökbefogadott fiáról van szó, harcosnak képezte ki. Viszont amikor felnőtt Albánia legszebb lányaként vált híressé (Zana vagyis tündér névvel illették). A Shkodërben tartózkodó boszniai pasa Mehmet Vučo azonnal beleszeretett a lányba, de leánykérése kudarcban fulladt. Azzal a válasszal utasították vissza, hogy a KLD szerint egy albán lány nem mehet férjhez más nemzetiségű férfhoz. Az elutasító választ követően Mehmet pasa megfenyegette a helyieket, hogy hamuvá égeti az egész térséget. Nora Kellmendi ezekben az 1637–38. (esetleg 1639) évi török elleni csatákban kitűnt kiváló bátorságával, s a keresztények megállították a hatalmas oszmánok seregét (egyes források harmincezer támadóról is beszélnek). A legenda egyik változata szerint a lány csellel végzett a pasával, a másik verzió alapján egy 300 nőből álló sereg parancsnokaként tisztességes párbajban ölte meg a pasát.

Tringë Smajl Martini Ivezaj is malësiai volt. Édesapja Smajli Martini katolikus klán vezetőjeként vett részt a nemzeti függetlenségi harcokban, amelyekben 1883-ban elvesztette két fiát, Gjont és Zefet. Ezt követően Tringë Smajl szüzességi fogadalmat tett és átvette a család irányítását. 1911-ben részt vett az ifjútörökök elleni fölkelésében, majd Albánia függetlenségének kinyilatkoztatásában is (1912. november 28.). Albániában és Montenegróban nemzeti hősként ünneplik, epikus dalokat zengenek róla ma is, a The New York Times albán Orleansi Johannának mutatta be és dicsérte szépségét s bátorságát.

Tonë Bika a Kellmendi törzsbe született elsőszülött gyermekként. Miután két öccse meghalt, kilenc éves korában elhatározta, hogy fiúvá válik. Szülei büszkék voltak rá, a törzse pedig leróttá előtte a tiszteletét, mintha valóban férfi lenne. Tizenöt éves korában az édesapjától puskát kapott, mint minden más hegyvidéki fiúgyermek. Amikor betöltötte a huszadik életévét a családban megszületett egy fiú örökös, de *Tonë* folytatta a férfi életvitelt. Aktívan vett részt a második világháborúban. Annak végén egy antikommunista gerilla csapat parancsnokaként börtönbe zárták a háború befejeztével. 1951-ben szabadult ki, és öccsével átszöktek Jugoszláviába. Letelepedtek a Podgorica környéki Tuzi településen a Gruda törzs területén. Ott családfő szerepet töltött be. Ünnepléses férfi ruházatban tettek el, viszont nem búcsúztathatták siratóasszonyok, mivel a KLD szerint a nőknek nem jár az ilyen búcsúztatás.

A crnogoraiak közül a legismertebb *virdzsinák* egyike a Drobnyak törzsből származó Mikaš Karadžić volt (született 1863-ban), akit többnyire csak a férfi néven ismernek. Milica néven született édesapja halála után, mire az édesanyja átnevezte és férfiként

³⁹ Virdzine u Albaniji, Crnoj Gori i na Kosovu. In: <https://www.info-ks.net/clanak/45653/virdzine-u-albaniji-crnjoj-gori-i-na-kosovu>

nevelte. A *virdzsina* egyedül élt a családi birtokon, az okmányokban házigazdaként jegyezték fel. Férfiakkal egyenlő jogokban osztozott, beleértve a választójogot is. Nagy sértésnek tartotta, ha valaki meglemlítette női mivoltát.⁴⁰

Az 1900 környékén született *Hir Ljush* élete eltér a többi koszovói *virdzsináétól*. Őt leánynevelésben részesítették, már el volt jegyezve, amikor 17 éves korában meghalt az édesapja. Ekkor a lány úgy döntött, hogy lemond a házasságról és *burrnasha* lesz. Így a szülői házban maradt, és gondoskodott az öccseiről és húgairól. Az édesanyja ellenezte e döntését, a falubeliek is kérték, hogy menjen férjhez, de mindezt visszautasította. Más fogadott szüzektől eltérően ő általában női társaságban időzött, a temetőbe és a mecsetbe sem járt a férfiakkal. A nők előtte nem fedték be testüket sem, ami férfi előtt a muszlim nők kötelessége.

2016-ban halt meg 80 éves korában az utolsó montenegrói *virdzsina*, Stana Cerović.⁴¹ Két öccsének halála után, még gyermekként ígéretet tett, hogy átveszi a családfő szerepét, és egész életében férfiként viselkedett (öt évesen kezdett dohányozni, hétévesen pedig nehéz férfimunkákat végezni, majd apja halálát követően családfő lett).⁴² Érdekes módon férfinevet nem használt. Talán az ő példája bizonyítja leginkább a társadalom viszonyát a fogadott szüzekhez. A National Geographic és számos elektronikus és írott média készített róla riportot. Amikor már egyedül maradt a birtokán és nem tudott magáról gondoskodni, akkor elhelyezték a Risan szociális otthonban. Erről a montenegrói állami TV híradó is beszámolt háromperces riportban.⁴³ A személyzet fogadtatása és a közvélemény érdeklődése is árulkodik a *virdzsinák* iránti mély tiszteletről.⁴⁴ Az állami TV híradásai többször tudósítottak az egészségügyi állapotáról, mintha fontos közszereplő lenne. Az otthonban két hónap elteltével meghalt, amiről szintén beszámolt az állami TV híradó.⁴⁵ Végül a temetéséről szóló tudósításban megjegyezték: „*Stana Cerović a montenegrói kultúra és történelem része, az utolsó montenegrói virdzsina*.”⁴⁶

Az albánok viszonyát illetően meglemlíteném, hogy a 2016-ban az internetre feltöltött *Burrnasha e Tropojes Rukie Rama* című albán nyelvű dokumentumfilmnek 211.436 nézője volt 2020 nyaráig.⁴⁷ A nyilvánvalóan albán, vagy a nyelvet beszélő nézők közül 764-en tetszésüket nyilvánították ki a filmmel kapcsolatban, és csupán 94-en nem kedvelték a videót. *Burrneshának* ('nagy ember') nevezik az albánok Ljiljana Luani tanítónőt, aki már több mint tíz éve eljár tanítani olyan hegyvidéki családokhoz, amelyek vérbosszú alatt állnak.⁴⁸ Mivel a fiúgyermeknek nem járhatnak iskolába, ezért ő megy

⁴⁰ Predrag Šarčević: *Virdzina – žena koje nema. Montenegrina.net*. <https://montenegrina.net/nauka/antropologija/virdzina-zena-koje-nema-predrag-sarcevic/>

⁴¹ <https://www.nationalgeographic.rs/vesti/8614-stana-cerovic-poslednja-crnogorska-virdzina.html>

⁴² <https://www.index.hr/magazin/clanak/video-zaklete-djevice-balkana-zene-koje-su-izabrale-zivjetikao-muskarci/976509.aspx>

⁴³ Posljednjacrnogorska_virdzina'-AlJazeeraBalkans. <https://www.youtube.com/watch?v=Kroi8YntFGw>

⁴⁴ Stana Cerović smještena u dom za stare u Risnu. <https://www.youtube.com/watch?v=r2Htv1WuK88>

⁴⁵ Umrila Stana Cerović. <https://www.youtube.com/watch?v=f3VrOva3gC0>

⁴⁶ Sahranjena Stana Cerović. <https://www.youtube.com/watch?v=afWp4eHcGgk>

⁴⁷ Burrnasha e Tropojes Rukie Rama. <https://www.youtube.com/watch?v=wQhvtOhO948>

⁴⁸ Historia ime - Ljiljana Luani, mesuesja e femijeve te ngujuar! <https://www.youtube.com/watch?v=isyAZVXpMnc>

a családokhoz oktatni, életét nem féltve. Amikor elkezdte a 'praxist', magával vitte a kiskorú fiát, hogy „fejére” (életére) tegyen esküt (mivel a nőnek nincs *besaja*).⁴⁹ Ez akként történt, hogy kezét a fia fejére helyezve tette le az esküt. Az ottaniak meghatódtak bátor tettén és befogadták.⁵⁰ Bevallotta, hogy a harminc tanítványa közül ketten már vérbosszú áldozatai lettek, de önkéntes tevékenységét küldetésnek tartja. Ellenzi a vérbosszút, amely Shköder vidéken továbbra sem szűnik meg. Azóta az egész országban közismertté vált és mindenütt tisztelet övezi.

Jóllehet a térségben járó és tudományos vizsgálatokat folytató kutatók (Antonia Young, Jelena Vince Pallua) száznál valamivel több *tobolijával* találkoztak, azok többnyire már idősek voltak, az intézmény kihalóban volt. Mivel az utóbbi időben nagy érdeklődést kelt e téma főként a női társadalom tagjai között, így nem meglepő, hogy az a pár fogadott szűz, aki hajlandó a kamerák elé állni, olykor elkéri a honoráriumot is, mégpedig euróban.⁵¹ Talán a legismertebb *burrnesha* *Diana Rakipi* (az interneten számos dokumentumfilm, riport alanya, aki szinte kivétel nélkül férfiföltönyben, vörös nyakkendőben és sapkában jelenik meg). A 60 éves korában tett nyilatkozatában elmondta, hogy születése előtt meghalt a bátyja, ezért vállalta a szüzességi fogadalmat.⁵² Neki ez annyit jelentett, hogy 'szabad ember' lehetett. Ezt, valamint 'a saját maga ura' kifejezést használják más virdzsinák is, amikor ki akarják fejezni, hogy státusuk milyen kiváltságot hozott számukra. Habár Diana hivatalosan női nevet visel, nem szereti ha azon szólítják, hanem kéri, hogy Lali (az albán férfi szokásos megszólítása) kifejezéssel forduljanak hozzá.⁵³

Zoja (albánul: Szűz), a riport készítésekor 60 éves kamionsofőr, elárulta, hogy gyermekkorában fogadalmat tett arra, hogy „férfi lesz” és felneveli az öccsét és a húgát, törődik a házról stb. Levágatta a hosszú haját és *burrnesha* lett. Motivációjával kapcsolatban hozzátett még, hogy „ha egy visszahúzódó asszony lettem volna, úgy vernének, mint a kutyát”.⁵⁴ Kiemelte, hogy nagy tekintélynek örvendezik egész Albániában, és noha otthon vagy fegyvere, azt nem hordja magával, mivel még soha senkivel nem került konfliktusba. Ha azonban őt, mint fogadott szüzet valaki megölné, akkor a másik családból két férfinak kellene meghalnia, hogy „lemossák a vért”. Az öröklési jog szempontjából ő nőnek számít, de a KLD-ben szabályozott vérbosszú esetében már külön kategóriát képez.

⁴⁹ Ld. HEKA László: Der „Eid” im Beweisverfahren der südslawischen Region (Vergleichende Studie). In: Elemér BALOGH (ed.): *Legal Transitions*. Development of Law in Formerly Socialist States and the Challenges of the European Union. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2007. 115–122.

⁵⁰ Teacherrisks her life for Albania's hidden children. [https://www.youtube.com/watch?v=PEA4MXeNxWo](https://www.youtube.com/watch?v=PEA4MXeNxWo;); Dahlin – Liljana Luani. <https://www.youtube.com/watch?v=pRVVHRJ3pnI>

⁵¹ SZATHMÁRY István Pál: Albánia amazonjai. *Magyar Nemzet*, 2015. november 29. <https://magyarnemzet.hu/archivum/hetvegi-magazin/albania-amazonjai-4022020/>

⁵² Emilienne MALFATTO – Jelena PRTORIC: Last of the burrnesha: Balkan women who pledged celibacy to live as man. *The Guardian*, 2014. augusztus 5., <https://www.theguardian.com/world/2014/aug/05/women-celibacy-oath-men-rights-albania>

⁵³ Burneše, Albanke koje žive kao muškarci! <https://www.youtube.com/watch?v=GBWROMpUZoM>

⁵⁴ Uo.

Habár a médiában nyilatkozók általában idősek, és vélhetően az intézmény kihalóban van, Andamion Murataj, a jelenségről filmet készítő albán–amerikai filmrendező mégis úgy véli, hogy a fiatalabb korosztályban is vannak *burrneshák*, de nem mindenki árulja el az identitását. Ilyen az 58 éves Marte Lleshi, aki nőként öltözködik, és külsőleg semmi nem árulja el róla, hogy fogadott szűz. Azért vállalta a szerepet, mert nem akart férjhez menni ahhoz a férfihoz, akit a családja választott neki. Azóta önálló háztartásban él egyedül. Más *virdzsinák*hoz hasonlóan ő sem sajnálja a döntését. Ahogy megöregszenek, kezdenek magányosak lenni, és megnyilvánulásaikból kiérződik a megbánás amiatt, hogy életükből kimaradt a szerelem és nincs saját gyermekük. Mivel mindhárom említett fogadott szűz már városokban él, tapasztalják a társadalmi változásokat. Tisztában vannak azzal, hogy az ő szerepüknek csak a patriarchális viszonyok között van jelentősége, és jóllehet általában nem járnak női társaságokba, mégis látják a női egyenjogúság megvalósulási folyamatát. Ennek örülnek. Ezzel kapcsolatosan Marte Lleshi bevallotta, hogy ha egy civilizáltabb társadalomban élt volna, akkor nem vállalta volna a *burrnesha* szerepét.

A tudományos kutatók elvetik az utóbbi időben a *gender irodalomban* elterjedt találgatásokat a *virdzsinák nemiségéről, mivel erre utaló adatok nem léteznek*.⁵⁵ Érdekes megemlíteni a térségben sokat időző Jelka Vince Pallua zágrábi etnológus feljegyzését egy Haki nevű *burrnesha* válaszárol a nemiségre utaló kérdésre. „Hakit korábban is látogatták már újságírók olyan kérdéseket feltéve, melyeket ő sértőnek tartott. Arra voltak kíváncsiak, hogy ő igazából nem csak egy burkolt leszbikus-e. Ez mély fájdalmat okozott neki. »A szívem meghasad, amikor valaki ilyeneket kérdez tőlem« – mondta, amíg egy dohánylevelet szedett le a nyelvéről. »Gyűlölöm azt, ha ki akarnak használni. Isten adta, hogy az legyek, ami vagyok. Lesbikus és a burrnesha nem ugyanaz. Ne keverd össze ezt, ami én vagyok a lesbikussággal« – tette hozzá, »mert kapsz egyet a lábszáradra«.”⁵⁶

A *virdzsina*, a *burrnesha*, a *tobolija* státusza egy kornak a következménye volt, olyan társadalmi szerep felvállalása, amely jogokkal és kötelezettségekkel járt. Ma a hegyvidéki falvak elnéptelenedtek vagy urbanizálódtak, a régi szokásjog helyébe az állami törvények léptek, a vének tanácsát a rendes bíróság váltotta fel. Mindezek miatt tehát az intézmény fennmaradása elveszítette az értelmét. A Balkánon az ilyen nők továbbra is mély tiszteletet, megbecsülést kapnak a társadalomtól, a nyugati civilizációban pedig velük szemben egyfajta szájalom, sajnálat tükröződik, vagy keresik a valóban nem létező „burkolt másságuk” jeleit.

⁵⁵ Antonia YOUNG: *Women who Become Men. Albanian Sworn virgins*. Oxford–New York, Berg Publisher, 2000. 113., 124.; Antonia YOUNG – Larenda TWIGG: Sworn Virgins as Enhancers of Albanian Patriarchal Society in Contrast to Emerging Roles for Albanian Women. *Etnološka tribina, Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, vol. 39., iss. 32., 2009. 124.

⁵⁶ Zoran VITAS: Virdzine ne brkaj s lesbijkama ili ćeš sad dobiti po cjevanici... *Večernji list*, 2018. március 14. <https://www.vecernji.hr/kultura/virdzine-ne-brkaj-s-lesbjikama-ili-ces-sad-dobiti-po-cjevanici-1232415>

5. Zárszó

A Dinári-hegységben évszázadokig fennálló törzsi társadalmi berendezkedésben a nők alárendeltjei voltak vagy az édesapjuknak, vagy a férjüknek. Nem lehettek a vének tanácsának tagjai, hírnökök, fizetett feljelentők, eskütársak (az esküjüket nem ismerték el), a falugyűlésen nem volt sem ülési, sem szavazati joguk, nem örökölhettek sem a szülői háztól, sem férjük családjától, saját vagyonnal nem rendelkeztek. Kétségtelen, hogy a speciális jogállásuk a shari'a jog befolyásának eredménye is, habár maga a KLD eredetileg a hegyvidéki katolikus albán törzsek életét volt hivatott rendezni.

A férjük teljhatalommal rendelkezett felettük, csupán az életükre nem törhetett. Eből a társadalmi helyzetből menekültek, ha szüzességi fogadalmat tettek és *virdzsinák* lettek. Ezt követően családfőként vezették a 'házuk' ügyeit, és irányították a kiskorú férfiak és valamennyi nőtag tevékenységét. Földet vásárolhattak, a falugyűlésén képviselték a családjukat, férfitársaságban időzhettek, dohányozhattak, lovagolhattak, órát viselhetek stb.

Az Oszmán Birodalom részeként Albánia, Koszovó, Montenegró, Észak-Macedónia Bulgária és Szerbia az évszázadok során átvették az ottani társadalmi rendet és patriarchális viszonyokat is. Ezért a hegyvidéki albán és montenegrói törzsek sajátos szokásjoga sem tért el lényegesen a Balkánon „megszokott” magatartásoktól. Emellett megjegyzendő, hogy a társadalom csak egy szűk rétege (pl. Szerbiában alig hat százaléka) tudott írni-olvasni, azok között pedig alig akadt nő.

A délszláv állam keletkezése (Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, 1929-től Jugoszláv Királyság) valamelyest javított a balkáni nők helyzetén, mivel az állam részeivé vált az Osztrák-Magyar Monarchiából kivált Szlovénia, Horvátország és Vajdaság, amely lakossága egy sokkal fejlettebb társadalom vívmányait hozta magával.

Az 1931. évi népszámlálás adatai szerint a tíz évnél idősebb korosztályt illetően a Jugoszláv Királyság lakosságának majdnem a fele (48,5%) írástudatlan volt. Koszovóban a lakosság 84,23%-a (a nők 93,86%-a), a szintén muszlim többségű Szandzsákon 78,65%-a (a nők 92,33%-a) analfabéta volt.⁵⁷ Ezáltal pedig a nők továbbra is általában a háziasszony szerepébe kényszerültek. E két muszlim többségű térség mellett Bosznia-Hercegovinában és a mai Macedóniában nagyszámban élő muszlimok (a mai bosnyákok, albánok és romák) számára 1945-ig a shari'a jog volt az alkalmazandó jogrend.

Az 1945-ben megalakult szocialista Jugoszlávia hatályon kívül helyezte az országban alkalmazott vallási jogrendszereket, illetve a nemzeti-etnikai törvényeket. Kihirdette a férfiak és a nők egyenjogúságát, és lassú léptékkal megváltoztak a társadalmi viszonyok, beleértve Albániát is. Albániában Enver Hoxha egy 1967. évi rendelettel megtiltotta a vallási életet (bezárták a templomokat és mecseteket, azokban kultúrotthonokat, gyárakat hoztak létre), és Albániát -- a világon elsőként -- hivatalosan ateista állammá nyilvánította.⁵⁸ Természetesen felszámolni igyekezett a KLD-ből származó

⁵⁷ Dragomir BONDŽIĆ: Opismenjavanje u Jugoslaviji i Srbiji u periodu 1945–1950: nasleđe, ciljevi, tok, rezultati i nedostaci. *Andragoške studije*, 2010/1. 92.

⁵⁸ 1967-ben az országban 1.200.000 muzulmán, 160.000 ortodox, és 124.000 katolikus élt. 1967. májusáig bezártak az országban minden egyházi intézményt; az épületek egy részét lerombolták, a lelkipásztor-

társadalmi viszonyokat, de a rendszerváltás pillanatában a szocialista törvények azonnal megszűntek.

Mégis a Balkánon az 1980-as években a házközösségek és a patriarchális viszonyok háttérbe szorultak, ezzel együtt a *burrneshák* szerepe is. A hegyvidéki falvak elnéptelenedése és a földek elhagyása a fogadott szűz intézményének feleslegességéhez vezettek.

kodást betiltották. Egyebek közt bezártak közel 2000 ortodox és 286 katolikus templomot, valamint majdnem 1680 mecsetet, s e mellett 327 katolikus intézményből lett mozi, sportcsarnok, raktár stb. Az 1976. évi alkotmány jogerőre emelte a meglévő helyzetet és büntetendőnek nyilvánította a vallás bármely megnyilvánulását.

